

TÜRKİYE KÜÇÜKBAŞ HAYVAN YETİŞTİRİCİLİĞİ ÜZERİNE TEKNİK VE EKONOMİK YAKLAŞIMLAR

“Türkiye tarımının sorunlarını sürekli gündeme getiren ve çözüm yollarını arayan Çiftçi Dostu Sadullah USUMI'nin anısına”

M.KAYMAKÇI¹ A. ELİÇİN² F. IŞIN³ T. TAŞKIN⁴ O. KARACA⁵ E. TUNCEL⁶
M. ERTUĞRUL² M. ÖZDER⁷ O. GÜNEY⁸ O. GÜRSOY⁸ O. TORUN⁸ T. ALTIN⁵
H. EMSEN⁹ S. SEYMEN¹⁰ H. GEREN¹¹ A. ODABAŞI¹² R. SÖNMEZ¹³

ÖZET

Türkiye, koyun ve keçi sayısı bakımından dünyanın önde gelen ülkelerinden birisidir. Bu bağlamda küçükbaş hayvan yetiştiriciliği iç pazarın gereksinimlerini karşılamanın yanında tarımsal ürünler dışsattımında da önemli bir paya sahiptir. Bununla birlikte, son yirmi yıldır koyun ve keçi sayısında meydana gelen azalmalar, toplam et, süt ve deri gibi ürünlerin miktarında önemli gerilemeler yaratmıştır. İstihdamdaki payı da dikkate alındığında, bu durum kırsal kesimin daha da yoksullaşmasını etkileyen önemli bir etmen olarak ortaya çıkmıştır.

Türkiye’de küçükbaş hayvan yetiştiricilerinin gelirlerini artırmak için teknik ve ekonomik önlemlerin hızla devreye sokulması gerekmektedir. Teknik açıdan yapılması gereken ilk iş, ıslahın örgütlenmesidir. Ancak ıslah örgütlenmesinin olumlu sonuç vermesi için kısa, orta ve uzun dönemde ekonomik düzenlemelere gereksinim vardır. Kısa dönemde, koyun ve keçi ürünlerinin fiyat oluşumunda üretici lehine gerekli desteklemeler yapılmalıdır. Orta ve uzun dönemde ise üreticilerin kooperatifleşmesi, küçük ve dağınık işletmelerin büyümesi ve birleştirilmesi gibi önlemler uygulanabilir.

1. GİRİŞ

Koyun ve keçi yetiştiriciliğinin Türkiye ekonomisinde geleneksel olarak özel bir yeri vardır. Bu önem, anılan hayvan türlerinin, genelde kısa boylu ve verimsiz meralar ile nadas, anız ve bitkisel üretime uygun olmayan alanları değerlendirerek et, süt, yapağı, kıl ve deri gibi ürünlere dönüştürebilme yeteneğinden kaynaklanır.

Son yirmi yılda, Türkiye koyun ve keçi sayısında önemli düzeylerde azalma gözlemlenmektedir. Hayvan sayısında azalma, birim verimlilik artışı konusundaki etkinliklerinin de başarılı olmaması nedeniyle toplam et, süt ve deri üretimimizde önemli gerilemeler yaratmıştır. Bu durum, koyun ve keçi yetiştiriciliğinin istihdamdaki yeri de dikkate alındığında, özellikle kırsal kesimin daha da yoksullaşmasına neden olan önemli bir etmen olarak ortaya çıkmıştır.

Türkiye’de koyun ve keçi yetiştiricilerinin genel görünümü şöyle özetlenebilir; İşletmeler küçük ve dağınıktır, kimilerinin toprağı bile yoktur. Girdilerin alımında olduğu gibi ürünlerin pazarlanmasında sömürüye en açık üretim dalıdır. Birim hayvan

¹ Prof. Dr. E.Ü. Ziraat Fakültesi, Zootečni Bölümü, Bornova-İzmir
² Prof. Dr. A.Ü. Ziraat Fakültesi, Zootečni Bölümü, Dışkapı-Ankara
³ Doç. Dr. E.Ü. Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü, Bornova-İzmir
⁴ Doç. Dr. E.Ü. Ziraat Fakültesi, Zootečni Bölümü, Bornova-İzmir
⁵ Prof. Dr. ADÜ. Ziraat Fakültesi, Zootečni Bölümü, Aydın.
⁶ Prof. Dr. U.Ü. Ziraat Fakültesi, Zootečni Bölümü, Bursa
⁷ Prof. Dr. A.Ü. Ziraat Fakültesi, Zootečni Bölümü, Dışkapı-Ankara
⁸ Prof. Dr. T.Ü. Ziraat Fakültesi, Zootečni Bölümü, Tekirdağ
⁹ Prof. Dr. Ç.Ü. Ziraat Fakültesi, Zootečni Bölümü, Adana
¹⁰ Prof. Dr. A.Ü. Ziraat Fakültesi, Zootečni Bölümü, Erzurum.
¹¹ Yetiştirici., İzmir İli Damızlık Koyun-Keçi Yetiştiricileri Birliği Başkanı, Alsancak-İzmir
¹² Yrd.Doç.Dr. E.Ü.Ziraat Fakültesi, Tarla Bölümü, Bornova, İzmir
¹³ Ziraat Müh., Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü, Ankara
¹³ Prof. Dr. Tüm Ziraatçılar Derneği Başkanı, İzmir

başına verimlilik, kalıtsal ve çevresel nedenlerle oldukça düşüktür. Yeni üretim tekniklerinin kullanımı en az düzeydedir. Sığır yetiştiricilerine yapılan desteklemeler, koyun ve keçide söz konusu değildir. Bunlara ek olarak, Güneydoğu ve Doğu Anadolu Bölgeleri'nde ayrılıkçı terör eylemleri ve kaçak hayvan girişleri de özellikle koyun yetiştiriciliğini olumsuz olarak etkilemektedir. Kısaca, koyun ve keçi yetiştiriciliğinin örgütsüz, sahipsiz ve sömürüye en açık üretim dalı olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, bu üretim dalları, beslenme ve giyim gibi en temel gereksinimlerimizin karşılanmasındaki yeri, istihdama yaptığı katkı, iç ve dış ticaretteki önemi gibi konular dikkate alınarak, teknik ve ekonomik açıdan yeniden düzenlenmelidir. Bu düzenlemeler yapılırken göz önüne alınması gereken önemli konu da Türkiye'nin AB ülkelerine bal dışında hayvansal ürünler bazında, tek şansı koyun ve keçi ürünleri olduğudur. AB'nin koyun ve keçi ürünlerinde önemli açıkları vardır.

Bildiri, Türkiye'de koyun ve keçi yetiştiriciliğine daha fazla önem verilmesi görüşü temel alınarak hazırlanmıştır. Bu amaca yönelik olarak, öncelikle Türkiye'de küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinin yapısal özellikleri ve bu üretim dallarında uygulanan ekonomi politikaları irdelenmiştir. Daha sonra AB 'nde küçükbaş yetiştiriciliğinin pazar politikaları irdelenmiştir. Son olarak, koyun ve keçi yetiştiriciliğinin geliştirilmesine yönelik kimi öneriler; teknik ve ekonomik açıdan işlenmiştir.

2. TÜRKİYE KÜÇÜKBAŞ HAYVAN YETİŞTİRİCİLİĞİNİN YAPISAL ÖZELLİĞİ

Türkiye küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinin yapısal özellikleri; anılan üretim dalının tarımsal ve hayvansal üretimdeki yeri, hayvan varlığı ile üretimdeki değişimler ve dış ticaretteki yeri dikkate alınarak işlenmiştir.

2.1. Küçükbaş Hayvan Yetiştiriciliğinin Tarımsal ve Hayvansal Üretimdeki Yeri

Türkiye toplam tarımsal üretim değeri 2001 yılı verilerine göre 29.015.250.244 milyon TL'dir. Bu değer %68.99'u bitkisel, %31.01'i hayvansal üretimden gelmektedir(1). Buna göre, Türkiye tarımında bitkisel üretimin egemen olduğu gözlemlenmektedir.

Aynı verilere göre, hayvansal üretim değerinin %17.03'ünün koyun ve keçiden sağlandığı görülmektedir. Bu değer içinde sığırın payı %59.49 ve diğer hayvansal ürünlerin payı ise %23.48'dir (Çizelge 1).

Çizelge 1. Türkiye Tarımsal Üretim Değeri İçinde Küçükbaş Hayvan Yetiştiriciliğinin Önemi (X)

		Değer (Milyon TL)	%	%
Tarımsal Üretim Değeri		29 015 250 244	100.00	
Bitkisel üretim Değeri		20 017 457 178	68.99	
Hayvansal Üretim Değeri*		8 997 793 066	31.01	100.00
Küçükbaş Hayvansal Üretim Değeri		1 532 156 224		17.03
Büyükbaş Hayvansal Üretim Değeri		5 352 430 673		59.49
Diğer**		2 113 206 169		23.48

* Türkiye hayvan varlığının 2001 yılı pazarlanan değeri yıl içinde hayvancılık sektörünün yarattığı bir değer olarak görülmüş ve hayvansal üretim değerine dahil edilmiştir.

** Beyaz et, yumurta, bal, ipek kozası v.b.

Kaynak:DİE, Tarımsal Yapı (Üretim, Fiyat, Değer) 2001, Ankara, 2003, s.12, 350 ve 351'den yararlanılarak hesaplanmıştır.

Türkiye'de hayvansal ürünler üretim değerinin hayvan türlerine göre dağılımı ise Çizelge 2'de verilmiştir. Buna göre süt üretim değeri içinde koyun, keçi ve sığırın payı sırasıyla; %9.33, %2.80 ve %87.87 dir. Et üretim değeri içinde koyunun payı %20.33, keçinin payı %3.5 ve sığırın payı %76.16 dır. Deri üretim değerleri içinde koyun, keçi ve sığırın payı ise sırasıyla; %51.64, %3.91 ve %44.45 dir.

Çizelge 2. Türkiye Hayvansal Ürünler Üretim Değerinin Türlerle Dağılımı

		Değer (Milyon TL)	%
Üretim Değeri		2 883 203 301	100.00
Süt	Koyun	269 096 507	9.33
	Keçi	80 765 191	2.80
	Sığır	2 533 341 603	87.87
Üretim Değeri		1 458 354 372	100.0
Et	Koyun	296 468 135	20.33
	Keçi	51 005 375	3.50
	Sığır	1 110 676 770	76.16
	Deve	21 600	0.00
	Domuz	182 492	0.01
Üretim Değeri		25 515 187	100.00
Deri	Koyun	13 177 386	51.64
	Keçi	996 963	3.91
	Sığır	11 340 662	44.45
	Deve	176	0.00

Kaynak:DİE, Tarımsal Yapı (Üretim, Fiyat, Değer) 2001, Ankara, 2003,s.351'den yararlanılarak hesaplanmıştır.

2.2. Küçükbaş Hayvan Varlığı ve Değişimler

Türkiye'de küçükbaş hayvan varlığında meydana gelen değişimler irdelenirken, tarımsal işletme yapıları, bu yapı içinde koyunun ve keçinin payını kısaca irdelemekte yarar vardır. 2001 Tarım Sayımı Geçici Sonuçları irdelendiğinde Türkiye'de 3.075.516 tarım işletmesinin bulunduğu görülmektedir. Bu işletmelerin %67.42'inde (2.073.600) bitkisel üretim ve %2.4'ünde (72.429) hayvansal üretim

(X) DİE'nin koyun ve keçi yetiştiriciliği ile ilgili üretim değerleri mezbaha kayıtlarından yararlanılarak belirlenmektedir. Ancak, sektörün yapısal özelliklerinden dolayı, önemli ölçüde kayıt dışı ekonomi söz konusudur. Bu nedenle, ilgili üretim değerlerinin, DİE'nin verdiği rakamların oldukça üstünde olması gerekmektedir. Bu bağlamda, koyun ve keçi yetiştiriciliğinin, hayvansal üretimdeki payının daha yüksek düzeyde olduğu açıktır.

yapılmaktadır. Geriye kalan %30.22'inde (929.486) ise sadece bitkisel ve hayvansal üretim birlikte yapılır **(2)**.

Koyun ve keçi işletmelerinin toplam işletmeler içindeki payı konusunda, 2001 Geçici Tarım Sayımlarına erişilememiştir. Bununla birlikte 2001 sayımlarına göre küçükbaş süt hayvanı yetiştiriciliği yapan işletmelerin sayısının azaldığı görülmektedir (Çizelge 3).

Çizelge 3 Türkiye'de İşletme Büyüklüklerine Göre Küçükbaş Süt Hayvanı Yetiştiriciliği

	İşletme büyüklüğü (baş)	İşletme sayısı	Hayvan sayısı(baş) (Koyun+keçi) (Besicilik hariç)
TÜRKİYE	Toplam	529 402	24 756 871
	1-4	64 724	180 363
	5-9	58 390	394 380
	10-19	88 114	1 184 195
	20-49	154 854	4 819 675
	50-149	129 781	10 317 467
	150-499	32 438	7 040 290
	500+	1 101	820 501

Kaynak: DİE, Tarımsal Yapı Ankara, 2003.

Diğer yandan 1991 verilerinden yola çıkılarak, küçükbaş hayvan yetiştiriciliği işletmelerinde 3.605.295 kişinin bu işle uğraştığı, küçükbaş içinde koyunculuk işletmelerinin payının ise %87.44 civarında olduğu söylenebilir **(3)**.

Bölgelere göre koyun yetiştiren işletme sayısı incelendiğinde, işletmelerin çoğunluğunun 6. Tarım Bölgesi olan Güneydoğu Tarım Bölgesi'nde olduğu gözlemlenmektedir. Kıl keçi sayısı varlığında ise ilk sırayı Akdeniz Tarım Bölgesi almaktadır.

Türkiye'de koyun, keçi ve diğer hayvan türleri sayısında önemli azalmaların olduğu gözlemlenmektedir (Çizelge 4). Anılan azalma, 1980 yıllarında olduğu gibi 1990-2002 döneminde de devam etmiştir. Bu 12 yıllık dönemde en yüksek düzeyde küçülme, %79.6 ile tiftik keçisi ve %67.40 ile manda varlığında görülmektedir. Daha sonra koyun, kıl keçi ve sığırdaki sırasıyla; %37.9, %32.8 ve %13.83 lük bir azalma dikkati çekmektedir.

Çizelge 4 . Türkiye'de Tür ve Irklara Göre Hayvan Sayısının Değişimi (Baş) ve İndeksleri (1990=100)

	Koyun		Kıl Keçisi		Tiftik Keçisi		Sığır		Manda	
1990	40553000	100.00	9698000	100.00	1279000	100.00	11377000	100.00	371000	100.00
1995	33791000	83.33	8397000	86.58	714000	55.82	11789000	103.62	255000	68.73
1996	33072000	81.55	8242000	84.99	709000	55.43	11886000	104.47	235000	63.34
1997	30238000	74.56	7761000	80.03	615000	48.08	11185000	98.31	194000	52.29
1998	29435000	72.58	7523000	77.57	534000	41.75	11031000	96.96	176000	47.44
1999	30256000	74.61	7284000	75.11	490000	38.31	11054000	97.16	165000	44.47
2000	28492000	70.26	6828000	70.41	373000	29.16	10761000	94.59	146000	39.35
2001	26972000	66.51	6676000	68.84	346000	27.05	10548000	92.71	138000	37.20
2002	25174000	62.08	6519000	67.22	261000	20.41	9804000	86.17	121000	32.61

Kaynak: DİE, Tarım İstatistikleri Özeti 1981-2000, Ankara 2002, çeşitli sayfalar.

DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı 2002, Ankara 2003, s.294.

2.3. Küçükbaş Hayvansal Ürünler ve Verimdeki Değişimler

Türkiye'de 1990-2002 dönemi boyunca küçükbaş hayvansal ürün üretiminde, önemli azalmalar olmuştur (Çizelge 5,6,7,8). Bu azalış, iki nedene bağlanabilir. Birincisi, hayvan sayısında ciddi düzeylerde düşüş olmuştur. İkincisi ise birim hayvan

başına verimlilik artmamıştır. Bu durum, ileride de sıkça değinildiği gibi Türkiye tarımında uygulana gelen teknik ve sosyo-ekonomik politikaların yetersizliği ya da ülke çıkarlarına uygun olmayışının bir sonucu olarak şekillenmiştir.

Türkiye’de türlere göre süt üretimi ve indeksleri Çizelge 5’de özetlenmiştir. Buna göre 1990-2002 döneminde toplam süt üretiminde %12.57 lik bir azalma vardır. Bu azalış, aynı dönem içinde sırasıyla; sığır, koyun ve keçide %7.3, %42.59 ve %37.9 dır.

Çizelge 5 . Türkiye’de Türlerle Göre Süt Üretimi (Ton) ve İndeksleri (1990=100)

Yıllar	Genel Toplam	Koyun	İndeks	Keçi	İndeks	Sığır	İndeks
1990	9617415	100.00	1145015	100.00	337535	100.00	8134865
1995	10601550	110.23	934495	81.61	277205	82.13	9389850
1996	10760915	111.89	921660	80.49	265445	78.64	9573810
1997	10076526	104.77	826348	72.17	249302	73.86	9000876
1998	9970531	103.67	813078	71.01	245579	72.76	8911874
1999	10082010	104.83	804696	70.28	236581	70.09	9040733
2000	9793962	101.84	774380	67.63	220211	65.24	8799371
2001	9495000	98.73	723000	63.14	220000	65.18	8552000
2002	8408566	87.43	657387	57.41	209621	62.10	7541558

Kaynak: DİE, Tarım İstatistikleri Özeti 1981-2000, Ankara 2002, çeşitli sayfalar. DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı 2002, Ankara 2003, s.296

Diğer yandan toplam süt üretimi içinde koyun ve keçinin payının da giderek azaldığı görülmektedir. 1990-2002 yılı içinde koyun sütünün payı %11.91 den %7.82 ye , keçi sütünün payı %3.51 den %2.49’a gerilemiştir. Doğal olarak sığır sütünün görelî payı da yükselmiştir.

Başta da belirtildiği üzere birim hayvan başına verimliliğin de artmadığı gözlemlenmektedir (Çizelge 6). Buna göre koyun ve keçide birim sağmal başına verimlilikte 12 yıllık süre içinde herhangi bir artışın olmadığı, sığırdaki ise yaklaşık 350 kg lık bir artışın olduğu görülmektedir. Bu artış, özellikle toplam sığır varlığı içinde melez ve saf sütçü genotiplerin artışına bağlanabilir. Ancak gözlemlenen artışın, sığıra ayrılan kaynaklar ve desteklemeler ölçüsünde olmadığı söylenebilir.

Çizelge 6. Türkiye’de Hayvan Türlerine Göre Sütte Verimlilik (kg/sağmal hayvan)

Yıllar	Süt Verimi (kg/baş)			
	Koyun	Kıl keçi	Tiftik keçisi	İnek
1990	48.3	60.4	21.1	1350.1
1995	48.5	59.3	20.7	1652.4
1996	48.8	58.9	21.0	1586.0
1997	48.1	59.1	21.1	1593.4
1998	48.5	60.2	21.1	1609.0
1999	48.8	60.2	21.2	1618.9
2000	48.6	60.0	20.6	1653.9
2001	48.7	60.1	21.8	1669.1
2002	48.2	60.5	22.8	1705.3

Kaynak: DİE, Tarım İstatistikleri Özeti 1981-2000, Ankara 2002, çeşitli sayfalar. DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı 2002, Ankara 2003, s.296

Kırmızı et üretiminde de 1990-2002 yılları arasında önemli bir azalma söz konusudur. Toplam kırmızı et üretimi 12 yıllık süreçte yaklaşık %17.25 oranında gerilemiştir (Çizelge 7). En yüksek düzeyde gerileme, koyun ve kuzu etinde gözlemlenmiştir. 1990 yılında indeks 100 kabul edilirse 2002 yılında koyun eti 43.24’e, kuzu eti 69.59’a düşmüştür. Keçi ve oğlak etinde de aynı düzeyde bir gerileme söz konusudur.

Çizelge 7 . Türkiye'de Tür ve Irklara Göre Kırmızı Et Üretimi (Ton) ve İndeksleri (1990=100)

Yıllar	Toplam Et	İndeks	Koyun	İndeks	Kuzu	İndeks	Keçi ve Oğlak	İndeks	Toplam Sığır (dana ve manda dahil)	İndeks
1990	506995	100.00	95195	100.00	48375	100.00	22530	100.00	340490	100.00
1995	415240	81.90	68360	71.81	33755	69.78	14125	62.69	298545	87.68
1996	416815	82.21	56640	59.50	41485	85.76	12280	54.51	304980	89.57
1997	516946	101.96	65361	68.66	50743	104.90	15592	69.21	385182	113.13
1998	532504	105.03	87841	92.27	56862	117.54	23430	103.99	364035	106.92
1999	511297	100.85	84420	88.68	48056	99.34	23694	105.17	354877	104.23
2000	491497	96.94	61945	65.07	49193	101.69	21394	94.96	358683	105.34
2001	435778	85.95	45338	47.63	40323	83.36	16138	71.63	333884	98.06
2002	419542	82.75	42165	43.24	33663	69.59	15454	68.59	329260	96.70

Kaynak: DİE, Tarım İstatistikleri Özeti 1981-2000, Ankara 2002, çeşitli sayfalar.
DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı 2002, Ankara 2003, s.294

Kırmızı et üretiminde içinde 12 yıllık süreçte koyun ve keçinin payı da giderek azalmıştır. Örneğin 1990 yılında koyun ve kuzu etinin payı %28.31 iken 2002 yılında bu pay %17.94'e gerilemiştir. Keçi ve oğlağın payı ise süreçte %4.44 den %3.68 e düşmüştür.

Türkiye'de süt ve et üretimi değerlerinden anlaşılacağı üzere, 1990-2002 yılları arasında toplam üretim miktarının azaldığı, bu azalma yanında koyun ve keçi türüne ait payların da gerilediği gözlemlenmektedir.

Türkiye'de 1990-2002 yılları arasında koyun ve keçi derisi ile yapağı ve kıl üretiminde de önemli gerilemeler olmuştur (Çizelge 8).

Çizelge 8. Türkiye'de Türlerle Göre Deri Üretimi (Adet) ve İndeksleri (1990=100)

Yıllar	Koyun	İndeks	Kuzu	İndeks	Keçi	İndeks	Oğlak	İndeks	Toplam Sığır	İndeks
1990	5595360	100.00	4715790	100.00	1172110	100.00	406980	100.00	3132330	100.00
1995	3495340	62.47	2501160	53.04	665230	56.75	241260	59.28	2036640	65.02
1996	2831790	50.61	3223540	68.36	581559	49.62	212271	52.16	2013100	64.27
1997	3228440	57.70	3861390	81.88	737000	62.88	260940	64.12	2648000	84.54
1998	4343032	77.62	4241486	89.94	1167389	99.60	265683	65.28	2425308	77.43
1999	4130143	73.81	3535203	74.97	1163471	99.26	221062	54.32	2209191	70.53
2000	3038645	54.31	3564305	75.58	1029162	87.80	202862	49.85	2298104	73.37
2001	2207585	39.45	2923394	61.99	787430	67.18	136366	33.51	2010836	64.20
2002	1857493	33.20	2404069	50.98	631094	53.84	161849	39.77	1932306	61.69

Kaynak: DİE, Tarım İstatistikleri Özeti 1981-2000, Ankara 2002, çeşitli sayfalar.
DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı 2002, Ankara 2003, s.296.

Deri üretiminde 12 yıllık süreç içinde toplam %38.81 oranında bir azalma vardır. Ancak en önemli düşüş, %66.80 oranında koyun derisinde gözlemlenmektedir. Bunu oğlak derisi izlemiştir.

Aynı dönemde yapağı, kıl ve tiftik üretiminde de önemli düzeyde gerilemeler yaşanmıştır. Son iki yıllık süreç içinde tiftik üretiminde %80, kıl üretiminde ise %37 lik bir azalma gözlenmiştir. Yapağı üretiminde ise düşüş %38 oranındadır.

Sonuç olarak Türkiye'de toplam et, süt, yapağı, kıl ve deri ürünleri üretiminin artmadığı, bunun önemli düzeyde hayvan sayısındaki azalmadan kaynaklandığı

söylenbilir. Diğer yandan koyun ve keçi türünün hayvansal ürünler içindeki payı giderek gerilemiştir. Bu olgudan, uygulanan tarım politikaları içinde diğer hayvan türlerinin öne çıkartıldığını söylemek olasıdır. Türkiye’de toplam üretim, koyun ve keçinin payının azalmasına karşılık artsaydı, uygulanan politikaların tutarlığı bir ölçüde tartışılmazdı. Ancak sonuç bu şekilde ortaya çıkmamıştır. Hayvancılık politikalarında sığırın ve tavuğun öne çıkartılması, et ve süt üretimini artırması açısından başarısız olmuştur. Çünkü Türkiye’nin yapısal özellikleri ve özellikle meralarımızın durumu sığırdan daha çok, koyun ve keçiye uygun düşmektedir. Koyundan ve keçiden kaçma şeklinde uygulanan düzenlemeler, kentlere akını düzensiz olarak beslediği gibi, Türk halkının besleme standartlarını da geriletmiştir.

2.4. Tarımsal Ürün Dış Ticareti ve Küçükbaş Hayvan Yetiştiriciliği

2002 yılı verilerine göre, Türkiye’nin toplam dışsatımında tarım ürünlerinin payı % 11.23, toplam dışalımındaki payı ise % 7.75’tir. Tarım ürünlerinin Türkiye’nin dış ticaretindeki payı azalmakla birlikte yine de önemli bir düzeydedir. Toplam tarım ürünleri dışsatımında canlı hayvan ve hayvansal ürünlerin^(X) (246 376 bin dolar) payı % 6.08’dir. Diğer hayvansal ürün olarak nitelendirilebilecek ürünler de katıldığında oran % 14.64’e ulaşmaktadır. Dışalıda ise bu oranlar (98 649 bin dolar) % 2.47 ve % 28.14’e ulaşmaktadır (4).

Toplam tarım ürünleri dışsatımı içinde küçükbaş hayvancılıktan elde edilen dışsatım gelirin payı % 2.21 ’dir. Toplam dışsatımda küçükbaş hayvancılıktan elde edilen dışsatım gelirin payı ise % 0.25’dir. Bu verilerden de anlaşıldığı üzere küçükbaş hayvancılıktan sağlanan dışsatım geliri azımsanmayacak düzeydedir. Dışsatım değerlendirildiğinde, tüm hayvansal ürünlerin genelinde canlı koyun dışsatımı 26.7 milyon dolar ile en yüksek değere ulaşmaktadır. Canlı hayvan dışsatımı içinde büyükbaş hayvan dışsatımına rastlanmamaktadır. Dışsatımın tamamına yakını (% 85.25) canlı koyun ve keçilerden oluşmaktadır. Etler ve yenilen sakatat dışsatımı içinde de koyun ve keçi eti dışsatımının payı % 4.35 düzeyindedir. Sığır eti dışsatımı ise yok denecek kadar azdır.

Dışalıda ise 403 milyon dolar dışalım hacmiyle koyun ve kuzuların ham derileri önemli bir payı oluşturmaktadır. Daha sonra 109 milyon dolarlık dışalımla koyun ve kuzuların hazırlanmış derileri gelmektedir

Kısaca Türkiye’nin hayvansal ürünler dış ticaretinde küçükbaş hayvancılığının önemi yadsınamayacaktır. Dışsatımın büyük ölçüde canlı hayvan olarak yapılmakta, buna karşılık, kadre edilmemiş yün ve yapağı, koyun ve kuzuların ham derilerinin dışalımını yüksek düzeydedir. Bu durum ülke açısından bir kayıp olarak görülebilir, ancak Türkiye’de küçükbaş hayvancılık ürünlerine ilişkin işleme sanayinin gelişme içinde olduğu da söylenebilir. Türkiye’nin koyun ve kuzu derisinden mamul giyim eşyası dışsatım geliri incelendiğinde, 2002 yılı verilerine göre yaklaşık 115 milyon dolara ulaştığı gözlemlenmektedir. Bu yaklaşımla, ülke içi küçükbaş hayvancılığın geliştirilmesi, dışsatım gelirleri artırma yanında, yün, yapağı, koyun ve kuzu derisi işleyen sanayinin gereksinimlerinin karşılanması ve dışalım nedeniyle ortaya çıkan gelir kaybını azaltması açısından da önemli görülmektedir.

^(X) DİE Gümrük Tarifesi İstatistik Pozisyon Numarası, 1,2,3,4,5.

3. TÜRKİYE'DE KÜÇÜKBAŞ HAYVAN YETİŞTİRİCİLİĞİNDE EKONOMİ POLİTİKALARI

3.1. Üretim Politikaları

Cumhuriyetle birlikte özellikle planlı dönemlerde, tarımsal üretim politikaları içinde hayvansal üretim politikaları da, halkın beslenme düzeyinin yükseltilmesi, et ve süt gibi hayvan ürünleri işleyen sanayiciye yeterli hammadde desteğinin sağlanması ile hayvan ve işlenmiş hayvansal ürünlerin dışsatımının artırılmasına yönelik olmuştur. Bu üretim politikası bağlamında, küçükbaş hayvan yetiştiriciliği açısından ortaya çıkan kimi önemli noktalar şöyle özetlenebilir; Bunlardan birincisi, tarımsal üretim politikalarının bitkisel üretimi artırmaya yönelik şekilde düzenlendiği ve hayvansal üretimin tarımsal üretime katkısı kadar bile desteklenmediğidir. Bu kapsamda, hayvansal üretim içinde de küçükbaş hayvan yetiştiriciliğine yapılan desteklemenin en alt düzeyde olduğu söylenebilir. İkincisi, özellikle 1980 li yıllardan sonra izlenen üretim politikalarıyla aslında yeterince olmayan desteklemelerin de kalkması ve diğer nedenlerle küçükbaş hayvan sayısında ve ürün üretiminde daha öncede belirtildiği gibi çok hızlı düşüşlerin yaşandığıdır.

3.1.1. Fiyat desteklemeleri

Türkiye'de tarımsal üretim politikaları içinde bir dönem fiyat desteklemelerinin ağırlıklı olduğu görülmektedir. Bu fiyat desteklemeleri, doğrudan ve girdiler yolu ile hayvansal ürünlere de yapılmıştır. Geçmiş dönemlerde damızlık hayvanların dışalımında gümrük vergisi alınmaması, belli bir kapasitenin üstünde inek sütü işleyen fabrikalara sütünü satan yetiştiricilere prim ödenmesi, kombinalarca kesilen büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar ile kanatlı hayvanlara karkas üzerinden prim verilmesi, damızlık hayvan alımında destekleme yapılması, merinos yapağısı ile tiftiğe yapılan fiyat desteklenmeleri gibi desteklemeler dikkati çekmektedir. Bununla birlikte, 1980 li yıllardan sonra, bu desteklemeleri yapan Tarımsal KİT lerin devreden çıkartıldığı ya da özelleştirildiği görülmektedir.

Bugün Türkiye Süt Endüstri Kurumu (TSEK) özelleştirilmiştir. Özelleştirilmelerin yok pahasına yapıldığı söylenebilir. Aslında TSEK'in olduğu dönemde bile, koyun ve keçi sütlerinin fiyatlandırılması mandıraların denetimindeydi. Bilindiği üzere mandıralar bir yıl önceden koyun ve keçi sütlerini çok ucuza bağlamaktadırlar.

Et-Balık Kurumu (EBK) ise kısmen özelleştirilmiş bulunmaktadır. 1990 yılında başlayan et teşvik priminin özellikle koyun etinde kısa bir süre uygulandığı ve 1995 yılından sonrada kaldırıldığı görülmektedir.

Türkiye'de yünlü dokuma sanayiinin hammaddesi olan merinos yapağısı ve tiftiğin üretimini desteklemek amacıyla Yapağı ve Tiftik A.Ş. kurumu vardı. Ancak bu kurum, 1985 yılında merinos yapağısına ve 1995 yılında da tiftiği uyguladığı destekleme alımlarını bırakmıştır (5). Sonuçta, Türkiye'nin en değerli gen kaynaklarından biri olan tiftik keçisi neredeyse yok olma durumuna gelmiştir. Bunun üzerine 2004 yılında oğlak tiftiğinde bir miktar desteklemenin yapıldığı gözlemlenmektedir (6).

3.1.2. Girdi desteklemeleri

Türkiye'de yakın zaman değin hayvansal üretimde karma yem, ilaç, yapay tohumlama (YT), damızlık hayvan ve kredi gibi girdilerde desteklemeler söz konusu olmuştur.

Girdi desteklemeleri içinde hayvan ırklarında verimliliğin artırılması amacıyla, dışarıya dayalı bir düzenlemenin uzun yıllar uygulandığı söylenebilir. Sığırdaki Dünya Bankası kanalıyla devreye sokulan, düşük faizli ve uzun ödemeli kredilerle gebe düve dışarıları yapılmıştır. Koyun ve keçi türünde ise ıslah amacıyla dışarıların yapıldığı, bu bağlamda kimi etçi ve sütçü genotiplerin getirildiği görülmektedir. Bunlardan yararlanarak Türkiye Ziraat Fakülteleri ve Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü işbirliğiyle yeni koyun ve keçi tiplerinin elde edildiği bilinmektedir. Bununla birlikte bu tiplerden kitlesel düzeyde koyun ve keçi yetiştiricilerin yararlandırılması olası olmamıştır. Bugünlerde, çok yaygın olmamakla birlikte özellikle Batı Anadolu Bölgesi'nde süt keçiciliği konusunda kimi desteklemeler vardır.

Genetik ıslahta bir diğer girdi desteği ise sığır ve koyunda YT'ya yapılan destek olmuştur. Bu bağlamda, yerli koyun ırklarımızın bir kısmının nitelikli yapağı veren merinosa dönüştürülmesi amacıyla YT'nin uygulandığı bilinmektedir. Bununla birlikte YT'da başarısız olunması ve merinos yapağına yapılan desteğin kesilmesiyle birlikte bu girdi desteği de sona ermiştir (7).

Hayvancılıkta önemli bir girdi olan karma yemde ise 1984 yılında başlayan, ancak 1989 yılında sona erdirilen bir destekleme yapılmıştır. Geçmişte ilaç için de bir miktar desteklemenin yapıldığı bilinmektedir.

Girdi desteklemeleri arasında, hayvancılık işletmelerinin kullandığı kredi gereksinimlerinde uygulanan faizin düzeyi de önem kazanmaktadır. Faiz oranlarının, 1980 yılında sonra yükseldiği görülmektedir. Bununla birlikte, 1993' de faizsiz ve 1995 yılında da %20 faiz oranlı ve 2-5 yıl vadeli kimi hayvancılık kredilerinin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerine özel bir ağırlık verilerek, damızlık sığır, süt, besi sığırları ve koyunculukta uygulandığı görülmektedir. Bütün bu uygulamalara karşın, tarımsal krediler içinde hayvancılık kredilerinin payı, en yüksek düzeyde gerçekleştiği yıllarda bile %10 lar düzeyini aşmamıştır(8). Hayvancılık kredileri içinde küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinin payı ise, dikkate alınmayacak düzeyde kalmıştır.

3.1.3. Yatırım teşvikleri

Türkiye'de hayvansal üretimde, yatırım başlangıcı ve sonrasında belgeye dayalı olarak, yörelere göre ayrılaşmış yatırım teşvikleri uygulanmıştır. Bu yatırım teşvikleri içinde, hayvansal üretime ayrılan payın, bitkisel üretime göre, yapılan fiyat ve diğer girdi desteklemelerinden ayrı olarak, daha yüksek düzeyde görülmektedir. Bununla birlikte, teşvik belgesine bağlanan yatırımlar içinde tarımın payının %1-2 düzeyinde olduğu göz önüne alınırsa, hayvansal üretime ayrılan payın da çok yüksek olmadığı söylenebilir (3).

Aslında, hayvancılığa düşen teşvikler içinde küçükbaş hayvancılığın payının çok sınırlı olduğu, yatırım teşviklerinin besi ve süt sığırcılığı ile tavukçuluğa gittiği görülmektedir.

Özetle, tarımda üretim politikaları kapsamında, fiyat desteklemeleri ve yatırım teşvikleri olarak adlandırılan desteklemelerin, özellikle 1980 li yıllardan sonra giderek ortadan kaldırıldığı, bu uygulamalardan hayvansal üretimin en yüksek düzeyde olumsuz olarak etkilendiği gözlemlenmektedir. Bu bağlamda aslında hayvansal üretim dalları içinde en örgütsüz ve en güçsüz durumda olan koyun ve keçi yetiştiriciliğinde de hiçbir desteğin olmadığı söylenebilir. Sonuç olarak temelde üretim politikalarının olumsuzluğu nedeniyle, koyun ve keçi ürünlerinde daha önce de belirtildiği gibi hızla düşüşler görülmüş ve buna bağlı olarak toplam hayvansal ürün üretimi de gerilemiş bulunmaktadır.

3.2 Pazar politikaları

Bitkisel üretimde olduğu üzere hayvansal üretimde de uygulanması gereken pazar politikalarının, hayvan yetiştiricilerinin gelirlerini iyileştirme ve artırma, arz ve talep arasındaki dengeyi kurarak gereksinimleri ağırlıklı olarak iç piyasadan sağlama ve sonuç olarak piyasa fiyatlanmasının tüketici ve üreticiyi memnun edecek şekilde düzenlenmesi gerekir. Bu amaçla iç ticaret politikaları ve yurt içi pazarlamadaki kurumsal yapı ile dış ticaret politikaları önem kazanır.

3.2.1. İç ticaret politikaları ve yurt içi pazarlamada kurumsal yapı

Pazarlama politikaları içinde destekleme alımlarının önemli bir yere sahip olduğu üretim politikaları kısmında belirtilmişti. Bu amaçla, Türkiye’de TSEK, EBK, Yem Sanayi ve Yapağı ve Tiftik A.Ş. gibi KİT’lerini görevlendirildiğini, ancak bunların 1980’li yıllardan sonra devreden çıkartıldığı bilinmektedir. Bu kurumların özelleştirilmesine, hayvancılığın yapısal özellikleri ve örgütsüzlüğü de eklenince iç pazarda fiyat oluşumlarının üretici ve tüketici lehine şekillenmediği görülmektedir. Bu bağlamda, iç piyasada fiyat oluşumu, pazarlama kanallarında rol alan aktörlerce belirlenmekte ve sonuçta tüketicinin ürünlere ödediği para ağırlıklı olarak aracılar da kalmaktadır.

Türkiye’de hayvansal ürünlerin pazarlama kanalında sayıları 7-9’a kadar ulaşan aracı vardır. Örneğin, kasaplık hayvan ve et pazarlamasında hayvan tüccarları, besiciler, komisyoncular, toptancı kasaplar, perakendeci kasaplar, et ve ürünleri imalatçıları ve satıcıları devrededir (9). Süt ve ürünlerinin pazarlanmasında ise kanal daha kısadır. Bununla birlikte inek sütünün fiyatı, sütü işleyen fabrikalar ve onlar adına süt toplayan araçlar tarafından, koyun ve keçi sütü fiyatları ise mandıracılar tarafından belirlenmektedir.

Yapağı ve tiftik pazar fiyatları da tüccarlar tarafından belirlenmektedir. Özellikle son yıllarda, dünyada merinos yapağı fiyatlarının çok düşük tutulması nedeniyle yerli koyun ırklarının yapağısı yok fiyatına satılmaktadır.

Damızlık koyun ve keçi pazarlamasında ise fiyat, hayvan pazarlarında oluşmaktadır. Ancak genellikle bu fiyat oluşumunda da üretici zarar görmektedir. Özetle, yurt içi koyun ve keçi ürünlerinin fiyat oluşumunda üreticinin belirleyici etkisi yoktur. Tüketicinin ürünlere ödediği bedel, pazarlama kanallarında yer alan aracılar gitmektedir.

3.2.2. Dış ticaret politikaları

Dış ticaret politikaları kapsamında hayvansal üretimde de gümrük fonları, dış satıma sağlanan vergi iadeleri ve düşük faizli krediler gibi uygulamalar akla gelir. Diğer yandan, 1980 li yıllardan sonra et ve et ürünleri, süt tozu ve peynir gibi ürünlerin, iç pazarı terbiye etmek amacıyla gümrük fonlarını düşürerek dışalım yapıldığı da bilinmektedir. Bu arada et üretimini artırmak için bir miktar da besi hayvanı dışalım da yapılmıştır. Uygulanan bu dış ticaret rejiminden öncelikle sığır yetiştiricilerinin, dolaylı olarak koyun ve keçi yetiştiricilerinin olumsuz olarak etkilendiği gözlemlenmiştir. Hayvansal ürün dışalımını, daha çok küçük işletmelerin rekabet şansını azaltmış ve süt hayvanlarının kasaba gitmesine neden olmuştur. Daha sonra Damızlık Sığır Yetiştiricileri Birliği’nin 1996 yılından itibaren bir baskı unsuru olarak devreye girmesiyle, hayvansal ürün dışalımını durdurulmuş, süt ve et gibi ürünlerin dışalımını da sınırlama getirmiştir.

Genel bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde hayvancılıkta dış ticarete gözlemlenen dışalımın, ağırlıklı olarak damızlık sığır şeklinde olduğu görülmektedir.

Buna karşılık dışsatımımızda, koyun ve keçinin canlı hayvan ve et olarak öne çıktığı gözlemlenmektedir. Türkiye daha çok Orta Doğu ülkelerine canlı koyun ve keçi ile koyun-kuzu eti pazarlamaktadır (3). Avrupa Birliği ülkelerinin hayvansal üretim dengelerine bakıldığında, sığır ürünleri bakımından genel olarak fazlalığın, buna karşılık koyun ve keçi ürünleri açısından açıkları olduğu bilinmektedir. Buna göre, tarımdaki gümrük fonlarının aşamalı olarak kaldırılmasının beklendiği 2005 yılından itibaren hayvansal ürün dış ticaretinde iki konu gündeme gelecektir. Birincisi, sığır ürünlerinin dışalımıdır. İkincisi de koyun ve ürünleri dışsatımı olacaktır. Türkiye buna hazırlanmalıdır.

4. AB'NDE KÜÇÜKBAŞ HAYVAN YETİŞTİRİCİLİĞİNDE PAZAR POLİTİKALARI

AB'nde tarım sektörüne yönelik politikalar, Ortak Tarım Politikası (OTP) kapsamında ve Ortak Piyasa Düzenleri (OPD) çerçevesinde yürütülmektedir. Bu bağlamda, hayvansal ürünlerden süt ve süt ürünleri, sığır, dana, koyun, keçi, domuz, tavuk etleriyle yumurta ve bal için ortak piyasa düzenleri bulunmaktadır (10).

Koyun ve keçi etinde ortak piyasa düzeni, 16 Temmuz 1980 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu düzenleme ile ilk olarak, koyun ve keçi yetiştiriciliğinin geliştirilerek yetiştiricilerinin yaşam standartlarının yükseltilmesi, koyun ve keçi eti piyasalarının istikrara kavuşturulması ve fiyatlarda kararlılığının sağlanması temel amaçlar olarak belirlenmiştir. Koyun ve keçi etinde ortak piyasa düzeni daha sonra çeşitli yıllarda değişikliğe uğramıştır. En son olarak ise 22 Aralık 2001 tarihinde önemli değişiklikler yapılmıştır.

2001 yılına değin AB'de iç piyasada temel fiyat (Basic Price), müdahale fiyatı (Intervention Price) ve üretim bölgelerine göre değişiklik gösteren referans fiyatı (Reference Price) uygulaması yürütülmüştür. Ayrıca temel fiyat ve müdahale fiyatları, mevsimsel olarak, her hafta için ayrı olarak saptanarak bunlara türetilmiş müdahale fiyatları ve türetilmiş temel fiyatlar denmiştir. Bütün fiyatlar komisyondan gelen öneri üzerine konsey tarafından belirlenmiştir. Koyun ve keçi etinde pazarlama dönemi, başlangıçta Nisan ayının ilk haftası ile Mart ayı son haftası arasındaki dönemi kapsamış, daha sonra 1989 yılında Ocak ayının ilk pazartesine alınmıştır.

Temel fiyat, taze ve soğutulmuş koyun karkas etinin belirlenen hedef fiyata yükseltilmesi için istenen en yüksek fiyat düzeyidir ve kampanya dönemleri öncesi belirlenmiştir. Müdahale fiyatı ise taban fiyatı düzeyinde en düşük fiyat özelliği taşımıştır. Piyasa fiyatı, bir hafta süreyle bu fiyatın altına düştüğünde müdahale kuruluşları piyasaya müdahale etmişlerdir.

Ayrıca müdahale sistemi içerisinde, özel depolama yardımı (Private Storage Aid) uygulaması da gerçekleştirilmiştir. Özel depolama yardımı, fiyat mekanizmasının üretici gelirlerini korumaya yeterli olmadığı ve üretimin yoğun olduğu bölgelerde piyasa fiyatlarının temel fiyatın % 90'ına düştüğü durumlarda uygulanan bir düzenlemedir. Ayrıca koyun üreticilerine yönelik bir prim uygulaması da söz konusudur. Temel fiyat ile pazar fiyatı arasındaki fark, üreticiler aleyhine gelişir ve gelir kayıpları ortaya çıktığında aradaki farkı dikkate alan bir prim uygulamasının yapılabileceği de ilk çıkan düzenlemede yer almıştır. 3013/89 sayılı düzenlemede prim miktarının haftalık olarak düzenlenmiş olan temel fiyat ile piyasa fiyatı arasındaki fark olacağı belirtilmiştir. Söz konusu primler süt ve besi koyunları için ayrı ayrı uygulanmaktadır. Prim uygulaması 2001 yılında daha da ağırlık kazanmıştır.

1989 yılında ise, koyun ve keçi türünde, üretim fazlası ve dengesizliklerin ortaya çıkması nedeni ile en yüksek garanti miktarı ve prim düzeyinin azaltılması

uygulamasına gidilmiştir. Bu amaçla, 3013/89 sayılı düzenlemede en yüksek garanti miktarı 63.4 milyon baş kuzu olarak belirlenmiştir. Bu miktarın her 5 de 1'nin aşılması durumunda verilecek prim miktarının da % 1 azaltılması hedeflenmiştir.

Koyun ve keçi etinde de diğer tarımsal ürünlerde olduğu üzere, üçüncü ülkelerle ticarete gümrük vergileri, dışalım engelleyici özelliği olan prelevmen ve dışsatımı özendirici restitüsyon uygulamalarına yer verilmiştir. 2001 yılından itibaren ise, gümrük vergileri dışında diğer desteklemelerin AB'nin Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) anlaşmaları çerçevesinde ortadan kaldırıldığı bilinmektedir. Ayrıca müdahale fiyatı ve temel fiyata dayalı olarak uygulanan prim sistemi de değişikliğe uğramıştır. 1996-2001 yılları arasında 504.07 EUR/100kg olarak belirlenen temel fiyat 2002 yılı başından itibaren uygulamadan kaldırılmıştır.

Günümüzde AB koyun ve keçi eti ortak piyasa düzeni 2529/2001 sayılı konsey düzenlemesi ile yürütülmektedir. Bu düzenlemeye göre AB iç pazarında amaçlar değişmemekle birlikte, yöntemler DTÖ Tarım Anlaşması hükümleri gereği doğrudan ödemelere yönelmiştir. Temel amaç, arzı pazar gereklerine uygun olarak düzenlemektir. Bu çerçevedeki doğrudan ödemeler, anaç koyun ve keçi ile kuzu ve oğlak primleri ve tamamlayıcı primden oluşmaktadır. Ayrıca doğrudan ödemeler dışında, ek ödemeler de yapılacaktır.

AB'de uygulanan prim miktarı, kasaplık kuzu ve oğlak için hayvan başına 21 EURO, süt tipi kuzu ve oğlak için ise 16.8 EURO olarak belirlenmiştir. Ayrıca anaç koyun ve keçiler için de hayvan başına 16.8 EURO prim uygulaması bulunmaktadır. Bu primlerin alınabilmesi için işletmelerin hayvan varlığının 10-50 baş arasında olması gerekmektedir. Koyun ve keçi yetiştiriciliğinin geleneksel yöntemlerle yapıldığı bölgeleri korumak amacıyla da hayvan başına yıllık 7 EURO ek (Tamamlayıcı) prim uygulaması söz konusudur. Ayrıca iç piyasada özel stoklama yardımı uygulamasına da, gerektiğinde başvurulabileceği belirtilmektedir.

Üçüncü ülkelerle ticarete ise AB, DTÖ anlaşmaları gereği tarife dışı bütün uygulamaları kaldırmıştır. Sadece gümrük vergisi uygulamasına başvurmaktadır. AB Türkiye'nin de içinde bulunduğu tercihli ticaret rejimi kapsamında gümrük vergisini sıfır olarak uygulamaktadır. Türkiye için 200 tonluk (karkas eşdeğeri) koyun ve keçi eti kotası sağlanmıştır. Ancak Türkiye, AB'ne hayvan sağlık ve veterinerlik ile ilgili koşulları sağlamadığı için dışsatım yapamamaktadır. AB, Çek Cumhuriyeti, Slovakya ve ACP ülkeleri dışındaki ülkelere gümrük vergisini canlı hayvanda % 10 olarak uygulamaktadır.

5. KÜÇÜKBAŞ HAYVAN YETİŞTİRİCİLİĞİNİN GELİŞTİRİLMESİ ÜZERİNE TEKNİK ÖNERİLER

5.1. Küçükbaş Hayvan Yetiştiriciliğinde Genetik İslah Stratejileri

5.1.1. Koyunda genetik ıslah stratejileri

Koyun yetiştiriciliğinde genetik ıslah planlamasında devlet, başlıca iki ana amaca yönelik olarak çalışmalarını sürdürmelidir (11). Bunlardan birincisi, yerli koyun ırkları ve soylarının saf yetiştirme ile korunması ve geliştirilmesi etkinliğidir. Yerli koyun ırklarımızdan Kıvırcık, Dağlıç, Güney Karaman, Herik ve Tuj gibi genotipler ağır tehdit altındadırlar. Sakız'ın saf örneklerini bulmak neredeyse olanaksızdır. Akkaraman, Morkaraman, İvesi ve İmroz gibi ırklar üzerinde bir tehdit yok gibi gözükmektedir. Ancak yakın gelecekte melezleme çalışmalarının yoğun bir şekilde devreye girme olasılığı bu ırkları bile zor durumda bırakabilir. Yerli ırkların korunması ve geliştirilmesi kapsamında, kamuda İvesi ve Kangal tipi Akkaraman'larla yapılan ıslah etkinlikleri örnek olarak verilebilir. Diğer yandan yerli koyun ırklarımızın verim özellikleri bakımından büyük bir değişime sahip olduğu bilinmektedir. Bu açıdan da yeni araştırmalara gerek vardır (12).

Devletin, genetik ıslah etkinliklerinde ikinci temel görevi, iç ve dış kaynaklı genotipler yardımıyla, bölgelerinin doğal, ekonomik ve sosyal koşullarına uyumlu yeni koyun tiplerinin oluşturulması çalışmaları olmalıdır. Bu bağlamda yakın bir geçmişe kadar devlet, Türkiye Üniversiteleri Ziraat Fakülteleri eşgüdümünde, genelde birleşim (kombinasyon) melezlemesinden yararlanarak kimi yeni koyun tipleri oluşturmuştur. Bunlar arasında, Trakya, Güney Marmara, Ege ve İç Batı Anadolu Eşiği için oluşturulan Türkgeldi, Tahirova, Sönmez ve Acıpayam gibi sütçü tipler ile Menemen gibi etçi tipler, Orta Anadolu Bölgesi için Ile de France x Akkaraman gibi etçi tipler sayılabilir. Bununla birlikte, özellikle 1980'li yıllardan sonra Türkiye'de egemen olan neo-liberal yaklaşımlar, kamunun koyun ıslah çalışmalarını etkilemiştir. Koyun tiplerinin oluşturulduğu tarım işletmeleri, günümüzde özelleştirme ya da kiralama kapsamına alındığı için görevlerini yapamaz durumuna getirilmişlerdir.^(X)

5.1.2. Keçide genetik ıslah stratejisi

Keçide genetik ıslah planlamasında devlet iki görevle sorumluluklarını sürdürmelidir (11). Bunlardan birincisi, kıl keçilerinin ıslahına yöneliktir. Kıl keçilerinin sayılarının azaltılması için kıl keçi yerine melez süt keçisini yaygınlaştıracak etkinlikler yoğun olarak devam ettirilmelidir. Şimdiye değin Türkiye Ziraat Fakülteleri

^(X) Tahirova, Türkgeldi ve Acıpayam gibi koyun tiplerinin yetiştirildiği İnanlı ve Acıpayam tarım işletmeleri ve diğer işletmeler 2004 yılında kiralama kapsamına alınmışlardır. Bu nedenle, anılan koyun tiplerinin ne olacağı şimdilik belli değildir. Karar alıcılara sırasıyla şunları sormak gerekiyor. **Birincisi**, yeni koyun tiplerine gereksinme duyan özel damızlıkçı işletmeler damızlıklarını bundan böyle nereden sağlayacaklardır? Ya da süt ve etçi koyun ırklarını yurt dışından mı alacaklardır? Bu ırkların, doğrudan çiftçilere verilerek yaygınlaştırılması uygulamasının yanlışlığı daha önce de görülmedi mi? **İkincisi**, koyun yetiştiricileri, bu tipleri elde edecek ve geliştirecek teknik ve ekonomik örgütlenme düzeyine gelmişler midir? **Üçüncüsü**, anılan tiplerin eldesi için çalışan araştırmacılar ve tarım işletmelerinde görev yapan mühendislerin yaklaşık kırk yıldır harcanan emekleri boşuna mı olmuştur? **Dördüncüsü**, bundan böyle üniversite ve araştırma kurumlarındaki araştırmacılar hangi materyal üzerinde yeni ıslah çalışmaları yapacaklardır? Yetiştirici elindeki koyun ve keçi varlığının özellikleri araştırmaya uygun mudur? Bu sorular çoğaltılabilir. **Acaba, tarımsal KİT'ler dahil, her şeyi özelleştirmek doğru bir seçenek midir?** Özelleştirme gerekçesi olarak ileri sürülen en önemli sav, bu işletmelerin kar etmediğidir. Bu doğru gibi gözükmektedir. Ancak, işletmelerde teknoloji bir türlü yenilememiştir. Verimsizliği ortaya çıkaran en önemli etkenin bu olduğu unutulmaktadır. Diğer yandan süt ve et tipi damızlıkların, Türkiye koyun yetiştiricilerine özellikle tarım işletmelerinin çevresinde yarattığı katma değeri ve dinamizmi dikkate almak zorunda değil miyiz?

ile Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'nın ortaklaşa yürüttüğü çalışmalarda melez süt keçisi yaygınlaştırma etkinliklerinin başarılı olduğu gözlemlenmiştir. Yapılması gereken iş, keçi yetiştiriciliğinde giderek artan damızlık sorununun çözümüdür. Tıkanan nokta buradadır. Bu amaçla kıl keçilerinin yoğun olarak yetiştirildiği bölgelerde tarım işletmelerinden birisinde melez sütçü tip damızlıkların üretilmesi gereği vardır.

Türkiye'de keçi ıslahında yaşamsal konulardan birisi, Tiftik keçisi yetiştiriciliğidir. Uygulanan politikalarla Tiftik keçisi neredeyse sıfırlanmak üzeredir. Türkiye dışardan tiftik alma noktasına gelmiştir. Devlet, yapağı ıslah planlamasında, sosyo-ekonomik önlemlerle birlikte, gelişme hızı, tiftik miktarı ve kalitesi üzerinde de durmalıdır.

Sonuç olarak koyun ve keçi yetiştiriciliğinin yapısal özellikleri, bilgi ve örgütlenme yetenekleri göz önüne alındığında, genetik ıslah çalışmalarında devletin görevlerini sürdürmesi bir zorunluluktur.

Bir önemli konu da, kamu kurumları arasındaki eşgüdümün sağlanmasıdır. Örneğin süt keçisi ıslahı çalışmalarında Tarım ve Orman Bakanlığı arasında eşgüdüm sağlanamadığı için istenen başarı elde edilememiştir.

5.1.2. Küçükbaş hayvan ıslahında teknik örgütlenme

Koyun-keçi ıslahında başlıca teknik düzenlemeleri; damızlık dışalımını ve üretimi, yapay tohumlama (YT) ile test ve veri organizasyonları olarak sıralayabiliriz.

Türkiye'de yeni koyun tipleri elde etme çalışmalarında kullanılmak üzere gelecekte de kimi kültür ırklarının dışalımını zorunludur. Koyun gen dışalımında, dondurulmuş koç spermasında elde edilen başarı şimdilik istenilen düzeyde olmadığı için dondurulmuş sperma alımından daha çok damızlık koç ve koyun üzerinde durulmaktadır. Bu gen kaynakları, en öncelikle kamu çiftliklerine getirilmeli ve bunlardan yeni tipler oluşturulmalıdır. Kamu kurumlarında oluşturulan yeni tiplerin hızla yaygınlaştırılmasında ise saha düzeyinde kızgınlığın toplulaştırılması ile YT'dan yararlanılmalıdır. YT taze sperma ile yapılabilir. Koyun ıslahı için devletin kuracağı test ve veri organizasyonu ise, bölgesel olmalı ve çekirdek sürü düzeniyle yapılmalıdır. Bölgelerdeki devlet tarım işletmeleri çekirdek ve test sürülerini barındırmalı, özel damızlıkçı işletmeler ise kısmen test sürüsü, olarak görev yapmalıdır. Üretim işletmeleri, damızlık gereksinimlerini özel damızlıkçı işletmelerden karşılamalıdır.

Keçi yetiştiriciliğinde ise damızlık gereksinimleri karşılamak üzere Saanen ile birlikte diğer sütçü genotiplere gerek vardır. Dışalımını yapılan bu genotipler ile yeni tiplerin eldesi planlanmalıdır. Damızlık dışalımında canlı hayvan kadar, dondurulmuş teke sperması üzerinde durulmalıdır. Bunun nedeni, teke spermasıyla sağlanan gebelik oranının dondurulmuş koç spermasına göre tatminkar sonuç vermesidir. Keçi ıslahında da saha düzeyinde kızgınlığın toplulaştırılması ile YT üzerinde durulmalıdır. Aslında son yıllarda özellikle Batı Anadolu'da İzmir, Çanakkale, Balıkesir ve Manisa illerinde süt keçiciliğine karşı giderek artan bir talep vardır. Bu işletmelerin damızlık gereksinimlerinin karşılanmasında YT'dan mutlaka yararlanılmalıdır.

5.1.3. Küçükbaş hayvan ıslahında yasal düzenlemeler

Damızlık Koyun-keçi Yetiştiriciler Birliği Sözleşmesi, 2001 yılında yayınlanmış, buna bağlı olarak illerde Birlikler kurulmaya başlanmıştır. Bununla birlikte, koyun ve keçi yetiştiriciliğiyle bağlantılı olarak mera yasası ve birlik sözleşmesinde değişiklik yapılmalıdır. Yasal değişiklik konusunda neler olabileceği ileride anlatılacaktır. Diğer yandan ıslahla ilgisi açısından YT yasasında da mutlak yeni yaklaşımlara gereksinim vardır. Türkiye'de YT yasasında kimi kısıtlar vardır. Bu kısıtların başında YT

sorumluluğunun salt veteriner hekimlere verilmiş olması konusu gelmektedir. Bu durum, sığır yetiştiriciliğinde olduğu üzere koyun ve keçi yetiştiriciliğinde de YT hizmetini ve yaygınlaştırılması engellenmektedir. Yapılması gereken en ivedi iş, kamu denetimli kurslardan geçmek koşuluyla YT yapma sorunluluğunun ilgili meslek gruplarına ve çiftçilere verilmesidir. Bu konuda tutuculuğa gerek yoktur.

5.1.4. Küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinde meralandırma ve besleme stratejileri

Çayır ve meralar, koyun ve keçiler için en ucuz yem kaynağıdır ve tür özelliklerinden dolayı bütün dünyada olduğu üzere Türkiye’de de küçükbaşların yem gereksinimleri büyük ölçüde çayır ve meradan karşılanır.

Türkiye meraları, üç ana grupta incelenebilir. Birinci grup, Doğu Anadolu ve Karadeniz Meralarıdır. Bu meralar, %50-60 oranında bitki örtüsü ile kaplıdır, uzun boylu ve buğdaygil bitkilerinden oluşur. Özellikleri açısından sığır otlatmaya uygundur. İkinci grup meralar, İç Anadolu ve Güneydoğu Meralarıdır ve %10-15 oranında bitki örtüsü içerirler. Bu meralarda bitkiler genel olarak seyrek yapılı, kısa boylu ve ömürlü, geniş yapraklı ve dikensi yapıdadırlar. İç Anadolu ve Güneydoğu Meralarının taban arazileri sığır, diğer kesimleri ise koyun ve keçi otlatmaya uygun özellik taşırlar. Üçüncü grup olan Sahil Meraları (Marmara-Ege-Akdeniz) meraları ise, %25-30 oranında bitki örtüsü ile kaplıdır. Bitki örtüsünde ağırlıklı olarak baklagil-buğdaygil yem bitkileri vardır. Sahil meralarında karışık hayvan türleri otlatılabilir (13).

Türkiye’de son 50 yıllık süreç içerisinde koyun ve keçi başına düşen mera alanlarında önemli miktarlarda azalmalar olmuştur. Aynı zamanda meraların ot verimleri ve kalitesi de düşmüştür (13, 14). Bu nedenle “Denetimli ve Dengeli Otlatma” Türkiye mera yönetiminin en önemli konusudur. Bu konunun hukuksal alt yapısını oluşturmak amacıyla 1998 yılında kabul edilen Kamu Meraları, Yaylak ve Kışlaklar Yasası ya da kısaca “Mera Yasası” kapsamında komisyon ve teknik ekiplerin mera tespit, tahdit ve tahsis işlemleri devam etmektedir. Bunlar tamamlanınca mera amenajmanı konusunda yaptırımlar başlayacaktır. Bununla birlikte mera fonunun ve mera alanlarının amaç dışı kullanımından dolayı ortaya çıkan sorunlar gibi nedenlerle “Mera Yasası” nda amaçlanan konuların gerçekleştirilmesinde önemli aksaklıklar ortaya çıkmış bulunmaktadır (15). Diğer yandan, Mera Yasası’nda, özellikle orman içi ve kenarı meraların denetimli olmak koşuluyla melez sütçü keçilerin yararlandırılmasına tahsis edilmemesi ve yetiştirici birliklerinin mera komisyonlarında temsil edilmemesi gibi önemli eksikliklerin olduğu söylenebilir.

Türkiye meralarının ıslahı için geçecek süre ve hayvan sayısı göz önüne alındığında, kaba yemin karşılanmasında özellikle ikinci ürün (yazlık ve kışlık) yem bitkileri yetiştiriciliğinin özendirilmesine gereksinme vardır. Buna ek olarak, hayvan yetiştiriciliğinin kaba yem gereksinmesini karşılamak üzere “Yem Ofisi” modelinin kurulması gündeme getirilmelidir.

Diğer yandan, özellikle koyun ve melez süt keçisi yetiştiriciliğinde besleme düzeninde değişiklik yapma zorunluluğu vardır. Bölgelerimiz için kritik besleme dönemlerini belirleyip ek yemlemeye geçilmelidir. Ek yemlemeyle kuzu ve oğlak ölümleri büyük ölçüde azaltılabilir. Bunların yanında özellikle Doğu Anadolu Bölgesi’nde geç kesimin önlenmesiyle, et veriminde önemli artışlar sağlanabileceği gibi, meralar üzerinde otlatma baskısı da kalkabilir. Batı Anadolu Bölgesi’nde ise tam tersine, besiyile erken kesim engellenmelidir.

5.1.5. Küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinde sağlık-korumada temel stratejiler

Türkiye’de diğer hayvan türlerinde olduğu üzere koyun ve keçide de karlılığı azaltan en önemli konuların başında hastalıklar gelmektedir. Hastalıklar, genellikle genç kuzu ve oğlaklarda ölüm oranlarını yükseltmekte, anaçlarda da önemli verim kayıplarına neden olmaktadır.

Küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinde de sağtımdan daha çok, sağlık koruma önlemlerine özen göstermenin gerekli ve ekonomik olduğu görülmektedir. Bu amaçla öncelikle hayvanlara ve insanlara bulaşan hastalıklardan korunmak için etkin bir aşılama programı geliştirilmelidir. Türkiye’de özellikle yaygın olarak gözlemlenen şap, şarbon, malta humması, enterotoksemi ve ektima gibi hastalıklara karşı aşılama bölgele dikkate alınarak yapılması zorunlu duruma getirilmelidir. Aşılama, küçükbaş hayvan yetiştiricilerinin gelir durumları dikkate alındığında, parasız yapılmalıdır. Hastalıklar kadar önemli verim kayıplarına ve ölümlere neden olan asaklara karşı da etkin bir savaşım planlanmalıdır. Bu amaçla koyun ve keçi yetiştiriciliğinin egemen olduğu birimlerde (köy, mezra ya da beldelerde) ortak banyolukların yapımı gerçekleştirilmelidir.

Türkiye’de koyun ve keçilerde hastalıkların yayılmasında önemli bir etmen de kaçak hayvan hareketleridir. Özellikle Doğu Anadolu Bölgesi’nde son yıllarda, doğu komşumuz olan İran’dan yoğun olarak gözlemlenen koyun girişleri mutlaka denetim altına alınmalıdır. Bunun yanında, canlı hayvan, sperma ve hayvansal ürünlerin dışalım ve dışatımı ile transit geçişlerinde ilgili bakanlıklar arası eşgüdüm sağlanmalı, tahaffuzhaneler yeniden etkin kılınmalıdır.

Kesimhaneler ve mezbahalar, uluslararası standartlara uygun bir şekilde yeniden ele alınmalı, kaçak hayvan kesimleri engellenmelidir.

Sonuç olarak etkin bir sağlık koruma programı (SKP) devreye sokulmalıdır. SKP için “Önder Çiftçi”, “Uzman Veteriner Hekim”, “Zooteknist” ve “Kayıt Sistemi” ne gereksinim vardır. Ancak, bu program, devlet politikası durumuna getirilerek, onun denetiminde ve desteğinde yürütülmelidir.

5.1.6. Küçükbaş hayvan ıslahında teknik örgütlenme

Türkiye’de Cumhuriyet yönetimleri; koyun ve keçi türünün ıslahında kimi önemli atılımlar yapmıştır. Bu amaçla Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, üniversiteler ile işbirliği yaparak kimi kurumların da desteğiyle yerli ırkların ıslahı, yeni koyun ve keçi tiplerinin oluşturulması doğrultusunda çalışmalar düzenlenmiştir. Bu konuda özellikle üniversitelerin üzerine düşen sorumlulukları gereğince yerine getirdiği söylenebilir. Bununla birlikte, birçok nedenlerle koyun ve keçi yetiştiricisiyle yeterli organik bağ kurulamadığı ve yetiştirici de ekonomik örgütlenmesi yanında teknik örgütlenmeyi başaramadığı için, koyun ve keçilerin birim hayvan başına ortalamalarda önemli artışların olmadığı görülmektedir.

Teknik anlamda da çözüm, Yetiştirici Birlikleri’nin yapacağı çalışmalardan geçmektedir. Burada bir önemli noktayı yinelemekte de yarar vardır. Türkiye’de diğer yetiştiricilik dallarından daha yüksek düzeyde koyun ve keçi yetiştiricilerine devletin desteğine gerek vardır. Daha öncede belirtildiği üzere Damızlık Koyun-Keçi Yetiştiricileri Birliği Sözleşmesi, 2001 yılında yayınlanmış, buna bağlı olarak başta İzmir olmak üzere Ege ve Marmara Bölgesi’nde birkaç ilde de yetiştirici birlikleri kurulmaya başlanmıştır. Merkezi Üst Birlik henüz gerçekleşmemiştir.

Yetiştirici Birliklerinin temel görevi, AB ve diğer ülkelerde ıslahın düzenlemesi olduğu halde, Türkiye’de birlik sözleşmesinde, ıslah konularıyla ekonomik sorunların birlikte ele alındığı gözlemlenmektedir. Birliklerin her iki işlevi, başarıyla yürütmesi kanımızca olanaklı değildir. Bu nedenle birlik sözleşmesinin yeniden

düzenlenmesinde yarar vardır (16). Düzenlemede dikkate alınması gereken başlıca konular şunlar olabilir; (1). Birliklere salt ıslah etkinliğiyle ilgili görevler verilmelidir. (2). Sözleşmede, üye olan yetiştiricilerle üye olmayan yetiştiriciler arasında kamunun desteği bakımından bir ayırım konmamıştır. (3). Mera Yasası bağlamında oluşturulan birimlerde “Birlikler” e görev verilmemiştir. (4). Sözleşmede koyun ve keçi türü birlikte ele alınmıştır. Bu iki tür yakın olmakla birlikte kimi konular bakımından aralarında ayrımlar vardır. (5). Birliklerin, ilgili fakülteler ve araştırma kurumlarıyla birlikte çalışmaları için yaptırımcı bir düzenleme yoktur. (6). Yetiştirici Birlikleri'nin, kamuyla birlikteliğinde bir yaptırım söz konusu değildir.

Şimdiki durumda, koyun ve keçi yetiştiricilerinin birliklere üye olma oranı ve hızı son derece düşüktür. Bu durumun giderilmesi için ilk aşamada yapılması gereken iş; yetiştiricilerdeki vergi korkusunun giderilmesidir. Yetiştiriciler, vergi korkusuyla üye olmaktan kaçınmaktadırlar. Diğer taraftan devlet, sığır birlikleri için yapılan destekleri, koyun ve keçi yetiştiricileri birlikleri için de yapmalıdır.

Anlaşılabacağı üzere Damızlık Koyun-Keçi Yetiştirici Birlikleri kuruluş aşamasındadır. Ancak sorumlulukları büyüktür. Devlet, ilk aşamada destekleri verirken, birlikler de önce üyelerine ait hayvanlarını numaralamalı, çok basit kayıtları tutmaya başlamalıdır. Bu arada en yakınlarındaki üniversiteler ile ortak protokoller imzalayarak işbirliğine gitmelidirler.

Küçükbaş hayvan ıslahının etkili bir şekilde yürütülmesinde; araştırma, damızlık üretme ve yayım etkinliklerini üstlenmiş kamu kurumlarıyla, örgütlenmiş yetiştiriciler, bir başka deyişle “Damızlık Koyun-Keçi Yetiştiriciliği Birliği” arasında sağlıklı işleyen bir organizasyon oluşturulması zorunludur. Bu birliktelik bölgesel ve ulusal düzeyde sağlanmalıdır.

5.2. Küçükbaş Hayvan Yetiştiriciliği'nin Geliştirilmesine Yönelik Ekonomi Politika Önerileri

5.2.1. Üretim politikaları

Türkiye’de koyun ve keçi yetiştiriciliğinin geliştirilmesinde, teknik önlemlerle birlikte üretim politikalarına devletin doğrudan ve dolaylı yapacağı müdahaleleri önemli rol oynayacaktır. Üretim politikaları içinde, kısa dönemde, et, süt, yapağı ve tiftik gibi ürünlerin fiyat oluşumunda desteklemelerin ve düzenlemelerin yapılması zorunludur. Kısa dönemde söz konusu olacak destekleme ve düzenlemeler, AB ülkelerinde olduğu üzere Ortak Piyasa Düzenleri (OPD)’ne benzer bir şekilde gerçekleştirilebilir. İlgili bölümde, AB ülkelerinde koyun ve keçi eti fiyat oluşumunda; temel fiyat, haftalık ortalama ağırlık fiyat, müdahale fiyatı, özel depolama yardımları, çeşitli prim uygulamaları, üçüncü ülkelerle ticarete gümrük vergileri ile dış satım iadesi uygulamaların olduğu, son dönemde ise ağırlıklı olarak prim uygulamasına geçildiği belirtilmiştir (10).

Koyun ve keçi eti fiyat oluşumunda benzeri destek ve düzenlemelerin gerçekleştirilmesiyle, üretimin hızla iyileştirilmesi söz konusu olabilecektir. Böylelikle iç tüketim yanında dışsatımda da önemli artışların olabileceği beklenmelidir.

Koyun ve keçi sütünün de fiyat oluşumunda benzer sistem önerilebilir. Diğer yandan, “**Ulusal Süt Kurulu**” yapısı içine alınması düşünülen “**Damızlık Koyun-Keçi Yetiştirici Birlikleri**” nin merkez birliklerini ivedilikle kurmaları gerekmektedir.

Türkiye’de yapağı, tiftik gibi hayvansal lifler ile koyun ve keçi derilerinde fiyat oluşumunda, yine AB benzeri uygulamaların gerçekleştirilmesi zorunludur. Dünya merinos fiyatlarının çok düşük olması ve tiftik işlemede teknolojik transferin olmaması gibi nedenlerle bugün anılan liflerde bir destekleme genelde yoktur. Bununla birlikte,

ileri de çıkması olası dışalım çıkmazları dikkate alınarak bu ürünler açısından da yerli üretimin desteklenmesi şarttır.

Koyun ve keçi yetiştiriciliğinde üretimi artırmak için, fiyat yolu ile desteklemelerin sürdürülmesiyle birlikte, orta ve uzun dönemde yapısal değişimlere gerek vardır. Bu amaca yönelik olarak; küçük ve dağınık işletmelerin büyümesi ve birleştirilmesi, bu işletmelerin süt ve et tipi küçükbaş hayvan yetiştiriciliği şeklinde uzmanlaşmış işletmeler durumuna dönüştürülmesi, anılan işletmelerin girdilerinin sağlanması ve işlenmesinde kooperatifler şeklinde örgütlenerek üreticilerin aynı zamanda sanayici olması gibi konular sıralanabilir.

Diğer yandan üretim politikalarını yönlendirmek üzere yasal düzenlemelere de gerek vardır. Bunların neler olabileceği daha önceki bölümlerde anlatılmıştı. En önemlileri olarak, meraların kullanımı ve yönetimi, YT ve Birlik'in görev kapsamında yapılması gereken düzenlemeler sayılabilir. Bunların yanında önemli bir konu da; bitkisel üretimde olduğu gibi hayvansal üretimin yönlendirilmesindeki yetki ve sorumluluk karmaşasını sona erdirecek bir yasal düzenlemeye gereksinme duyulduğudur. Bu yasal düzenlemeyle tarıma yönelik bütün yetki ve sorumluluk, Tarım ve Köyşleri Bakanlığı yapısında toplanmalıdır.

5.2.2. Pazarlama politikaları

Türkiye'de, koyun keçi ürünlerinin üretiminden tüketiciye ulaşımına kadar geçen süreç içinde, yatay ve özellikle dikey bütünleşmeye dayalı bir örgütlenme modeli gerçekleşmelidir. Böyle bir örgütlenme modeli, üretimi artıracak gibi pazarlamada da üreticiyi ve tüketiciyi koruyacaktır. Bu modelin adı, AB ve diğer ülkelerde olduğu üzere Tarımsal Amaçlı Kooperatiflerdir. Bu kooperatifler, salt üretim aşamasında değil, ürünlerin işlenmesi ve pazarlamasında da belirleyici etken olacaklardır. Bu şekilde koyun ve keçi yetiştiriciliğinden sağlanan katma değer büyük ölçüde üreticiye dönecektir. Bu bağlamda, ilk aşamada Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde koyun ve kuzu eti üretiminin artırılması açısından Besicilik Kooperatifleri kurulabilir ve yaygınlaştırılabilir. Koyun ve keçi sütlerinden yapılan peynirlerin giderek artan düzeylerde müşteri bulduğu Batı Anadolu Bölgesi'nde ise sütlerin mandıracılar tarafından işlenmesi yerine, kooperatifler tarafından işlenmesi ve pazarlanması da özendirilmelidir. Yurtdışı pazarlama da kooperatifler rol oynamalıdır. Bununla birlikte kooperatifler piyasaya egemen oluncaya kadar, özellikle koyun ve keçi sütünde adı konulmamış bir sözleşmeli üretim modeli olan mandıracıların süt toplama düzeni ıslah edilmelidir. Daha önce de belirtildiği gibi mandıracılar, koyun ve keçi sütü fiyatlarını bir yıl önceden istedikleri gibi belirlemektedirler.

Yurt içi pazarlama politikaları kapsamında bir önemli olgu, ticaret borsaları bünyesinde canlı hayvan borsalarıdır. Canlı hayvan borsaları geliştirilmeli ve bu borsalara hayvan arzında, kooperatifleşmeyi özendirecek yasal düzenlemeler üzerinde durulmalıdır.

Dış ticaretle ilgili pazarlama politikalarında ise iç üretimi olumsuz olarak yönlendirilecek uygulamalardan kaçınılmalıdır. Geçmişte yapılan canlı hayvan ve hayvan ürünleri dışalımının, yurt içi üretimi ve sonuçta tüketimi olumsuz olarak etkilediği gibi önemli sağlık sorunları tartışmalarını ortaya çıkarmıştır. Dışalım gibi, plansız dışsatım da üretimi olumsuz olarak etkileyebilir. Örneğin Türkiye'de koyun ve özellikle keçi dışsatımı, yurtiçindeki anaç varlığını aşırı sömürülmesine yol açmıştır.

Koyun ve keçi sağlığını korumadaki yetersizlikler de dış ticareti olumsuz olarak etkilemektedir. Bu nedenle, koyun ve keçide de sağlık koruma önlemlerinin hızla iyileştirilmesi, toplum sağlığı kadar dışsatım bakımından da önemlidir.

Yurt içi ve dışı pazarlamada önemli bir konu da, kaçak hayvan giriŐine bağlı olarak ortaya çıkan kaçak hayvan kesimi ve kaçak ettir. Kaçak et, salt hayvan giriŐinden de kaynaklanmamaktadır. Türkiye'ye önemli miktarlarda kaçak etin girdiği de bilinmektedir (17). Bu nedenle kaçak giriŐlerin mutlaka denetim altına alınması, üreticilerin olduğu kadar tüketicilerin de çıkarınadır.

6. SONUÇ

Türkiye'de koyun ve keçi yetiştiriciliği, beslenme, giyim ve istihdamda olduğu kadar i ve dış ticarete de önemli bir paya sahiptir. Bununla birlikte, teknik sorunlar dışında, uygulanan ekonomik politikalarla koyun ve keçi sayısında meydana gelen önemli düzeylerdeki düşüşler, nüfus artışına karşılık toplam et ve süt gibi besin üretiminde gerilemeler ortaya çıkarmıŐ ve istihdamda da olumsuzlukları yaratan bir etmen olmuştur. Bütün bu olgular dikkate alındığında, kkbaŐ hayvan yetiştiriciliğine geliştirilmesine ayrılan kaynakların artırılması zorunlu olmaktadır.

KkbaŐ hayvan yetiştiriciliğinde gelirleri artırmak için, teknik açıdan yapılması gereken ilk iş, ıslahın örgütlenmesidir. Ancak ıslahın örgütlenme çalışmalarında olumlu sonuç alınması, kısa, orta ve uzun dönemde uygulanacak üretim ve pazarlama politikalarına bağlıdır. Kısa dönemde, koyun ve keçi ürünlerinin fiyat oluşumunda üretici lehine gerekli desteklemeler, AB standartlarına uygun bir Şekilde yapılmalıdır. Orta ve uzun dönemde ise, üreticilerin kooperatifleşmesi, kk ve dağınık işletmelerin büyümesi ve birleştirilmesi için gerekli düzenlemeler gerçekleştirilmelidir.

Koyun ve keçi yetiştiriciliğine yapılacak desteklemeler, tarım sanayisini de olumlu olarak etkileyecektir. Bu bağlamda gıda, yem, dokuma, tarımsal araç-gereç (sağım ve kırkım makineleri, süt tankları vb) gibi sektörlere de önemli katkılar sağlanacaktır.

Türkiye'de kkbaŐ hayvan yetiştiriciliğinde olduğu üzere hayvansal üretim politikaları ve genelde tarım politikaları, yıllardır aşamalı olarak Amerika BirleŐik Devletleri (ABD) ve AB'nin denetiminde olan Uluslararası Para Fonu (UPF) ve Dünya Bankası (DB)'na bırakılmıŐtır. Bunun sonucu olarak, salt keçi ve koyunda değil, tarımın her alanında üretim önemli lde gerilediği, kırsal kesimin daha da fakirleŐtiėi ve gelir dağılımının giderek dengesiz bir duruma geldiği açık bir Şekilde gözlemlenmektedir. ABD ve AB'nin temel amacı, anılan örgütleri kullanarak ellerindeki bitkisel ve hayvansal ürün fazlalıkları ile ürettikleri tarımsal sanayii girdilerine (gübre, ilaç, gıda girdileri, tohumluk ve damızlık hayvan gibi) pazar bulmaya yöneliktir. Bunun için Türkiye gibi ülkelerde yurt içi üretim geriletilmesi gereği vardır (18). Bu, UPF ve DB aracılığıyla yapılmakta olan iş budur.

Kısaca söylemek gerekiyorsa, tarımda özellikle tarımın bir alt kolu olan hayvansal ürünlerde arz ve talep esnekliği düşüktür. Salt bu nedenden dolayı bile hayvan yetiştiriciliği, serbest piyasa düzeninin dalgalanmalarına bırakılamaz. Aslında Türkiye'de yürürlükte olan sistem, serbest piyasa ekonomisi bile değildir. Sistem, UPF ve DB tarafından tekelci küresel kapitalizmin çıkarları doğrultusunda Őekillendirilmektedir.

Türkiye'de tarıma yönelik desteklemelerin kaldırılmasını isteyen ABD ve AB lkelerinde tarımda serbest piyasa koşulları egemen değildir. Bu lkeler, tarım sektörlerini korumak için yüksek düzeylerde destekleme fonlarına sahiptirler ve özellikle kendi iç pazarlarını, üretici ve tüketicilerini korumak için birbirlerini ile inanılmaz mücadele ve çatıŐmalara girmektedirler. ABD ve AB iftlerinin aynı zamanda teknik ve ekonomik olarak da çok güçlü örgütleri vardır. Bu rgtler, yetiştiricileri korumak için aynı zamanda politik mücadelelerden bile kaçınmamaktadır

(19). Yakın geçmişte Fransız Koyun Yetiştiricileri Sendikası'nın yapmış olduğu bir eylem buna örnek olarak verilebilir. Sendika üyeleri, Yeni Zelanda'dan dışalımı yapılan kuzuların girişini engellemek için koyunlarıyla birlikte havaalanlarını kuşatmışlardı. Haber TV lerde çıkmıştır (3).

Sonucun özeti olarak şu söylenebilir; Türkiye, tarımında da uyguladığı politikaları gözden geçirmeli, UPF ve DB'nın yönlendirmesinden vazgeçmeli, ulusal tarım politikalarını gündeme sokmalıdır. Bu bağlamda yetiştiriciler de hızla teknik ve ekonomik örgütlerini geliştirmelidir.

KAYNAKÇA

1. DİE, Tarımsal Yapı (Üretim, Fiyat, Değer), 2001. Ankara, 2003.
2. DİE, 2001. Tarım Sayımı Geçici Sonuçları, Ankara.
3. Kaymakçı, M., Eliçin, A., Tuncel, E., Pekel, E., Karaca, O., Işın, F., Taşkın, T., Aşkın, Y., Emsen, H., Özder, M., Selçuk, E., Sönmez, R. 2000. Türkiye'de Küçükbaş Hayvan Yetiştiriciliği. Türkiye Ziraat Mühendisliği V. Teknik Kongresi 17-21 Ocak, Ankara.
4. DİE, 2002 yılı dış ticaret kayıtları, Ankara, 2004.
5. Fidan, H., Kiral, T., Özçelik, A., 1995. Türkiye'de Tiftik Üretimi ve Ankara İlinde Tiftik Üreten Tarım İşletmelerinin Ekonomik Yapısı. Türkiye Hayvancılığının Yapısal ve Ekonomik Sorunları Sempozyumu. 27-29 Eylül, İzmir.
6. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Kayıtları, 2004, Ankara.
7. Kaymakçı, M., Taşkın, T., Önenç, A., 1998. Türkiye ve Dünya'da Yapay Tohumlama Organizasyonları. Hayvancılıkta Örgütlenme Sorunları Sempozyumu, 27-28 Kasım, İzmir.
8. Türkiye Ziraat Odaları Birliği (Tarihi Belirtilmemiş) Zirai ve İktisadi Rapor. 1994-1996 Yayın No:178, Ankara.
9. Güneş, T. 1998. Türkiye Kırmızı Et Pazarlama Sistemleri. MPM Verimlilik Dergisi, Sayı:3, Ankara.
10. Işın, F. 2003. Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Türkiye'nin Hayvancılıkla İlgili Düzenlemeleri, TAYEK/TYUAP, Tarımsal Araştırma Yayın ve Eğitim Koordinasyonu, 2003 yılı Hayvancılık Grubu Bilgi Alışveriş Toplantısı, 6-8 Mayıs 2003, Ege Tarımsal araştırma Enstitüsü Müdürlüğü, Menemen, İzmir.
11. Kaymakçı, M., Sönmez, R. 1999. Türkiye Küçükbaş Hayvan Islahı Stratejisi, Hayvancılık, 96 Ulusal Kongresi Bildirisi, Ankara.
12. Gürsoy, O., Kirk, K., Pollott, G.E. 1998. Progeny testing for milk yield in Turkish Awassi sheep. 6th World Congress on Genetics Applied to Livestock Production. 12-16, Jan, 1998, Armidale, Australia. Vol:24, pp:137-140.
13. Soya, H., Avcıoğlu, R., Geren, H., 1997. Türkiye'nin Doğal Yem Kaynakları. Hayvansal Üretim Dergisi, Ege Zootekni Derneği Yayın No:37, İzmir.
14. Gürsoy, O., 2004. Economics And Profitability Of Sheep And Goat Production In Turkey Under New Support Regimes And Market Conditions. 55th Annual Meeting Of The European Association For Animal Production. 5-9 September, Bled- Slovenia.
15. Soya, H., 2004. Kişisel Görüşme, İzmir.
16. Kaymakçı, M., Seymen, S., Taşkın, T., 2004. Damızlık Koyun-Keçi Yetiştirici Birliklerinin İşlevleri. 4. Ulusal Zootekni Kongresi Bildirisi, 1-3 Eylül, Isparta.
17. Usumi, S., 1998. Yılda Her Yıl 300 Milyon Kilo Kaçak Et Sokuluyor. Çiftçi Dostu, Cumhuriyet Gazetesi, 31 Temmuz 1998.
18. Özkaya, T., Işın, F., 2004. Küreselleşmenin Türkiye Tarımı Üzerine Etkileri. Türk Tarım Dergisi, Temmuz-Ağustos, 2004, Sayı:15.8. s. 40-45 Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Ankara.
19. Kaymakçı, M., 2001, Türkiye Hayvancılığının Başlıca Sorunları ve Çözüm Yolları. Türk Tarımında 2010 yılı Hedefleri Sempozyumu, 21-23 Şubat, 2001, İzmir.